

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

SARA CEDERBERG

Historien om historien

*Historievetenskapens utveckling i Sverige och Finland
cirka 1800–1980*

Ordet historia har grekiska och latinska rötter och begreppets ursprungliga betydelse har innebörden av berättelse och undersökning snarare än det förflutna. Historien om världsalltets skapelse, om antika gudavärldar, forna krigsherrar och dynastier utgör den äldsta formen av litteratur. Under tusentals år, från antiken till 1700-talet, var gränsen mellan historia som en undersökning av det förflutna och som skönlitterär berättelse flytande. Skapandet av den moderna historievetenskapen (och den moderna vetenskapen överhuvud) innebar ett totalt uppbrott från all tidigare historieskrivning. Det beror framför allt på de djupgående intellektuella och filosofiska förändringar som den moderna vetenskapen medförde. I över tusen år hade Bibeln varit den främsta källan till kunskap om människans historia i väst men under den tidigmoderna epok som brukar kallas upplysningen började religionens absoluta sanningsanspråk ifrågasättas. Den moderna historievetenskapen är en del av sekulariseringsprocessen, av människans tro på sin egen betydelse och roll för historiens utveckling. Historievetenskapens utveckling på 1800- och 1900-talen kan beskrivas som ett uppror mot myter, metafysiska krafter, idealism och skönlitteratur men också som en strävan efter att hitta nya drivkrafter som gör den historiska processen begriplig och som nya sätt att berätta.

Materialet till den här essän har varit uppslagsverk, antologier och artikelsamlingar författade av en mängd olika historiker med helt olika tolkningar av historievetenskapens utveckling under 1800- och 1900-talen. Det handlar om motsatta tolkningar av vem som introducerade vad, varifrån influenserna kom, vilka influenser som var viktiga, vilken

roll särskilda historiker spelade för utvecklingen av historievetenskapen och inte minst vad olika begrepp betyder. Mitt arbete har till stor del handlat om att försöka hitta något sammanhang, en diskussion eller ett antal begrepp, som återkommer i varje text och som löper genom hela tidsperioden. Texten är därför centrerad kring övergången från historism till modern historievetenskap och kring några generella utvecklingslinjer i den europeiska idéutvecklingen, framför allt övergången till politisk demokrati. Perspektivet är inte i första hand stridande fraktioner inom historieämnet utan en idé- och samhällsutveckling som de enskilda historikerna måste ta ställning till.

I övergripande termer kan utvecklingen under 1800- och 1900-talen beskrivas som en kamp mellan upplysning och romantik. Jag använder här begreppen upplysning och romantik som beteckningar för två dominerande idé- och kulturströmningar för att kunna undersöka historiesynen hos olika historiker utifrån deras kultursyn.

Från Geijer till Hjärne

Historikern som kulturpersonlighet

I *Historieskrivningen i Sverige* (2012) talar man om en Geijer-Hjärne-tradition som visar på kontinuiteten i utvecklingen av historikernas professionalisering och etablerandet av historia som vetenskap under 1800-talet.¹ Man kan se Weibullskolan som en direkt fortsättning på den här utvecklingen om man delar upp professionaliseringen i två faser: ämbetsmannauniversitetet och forskningsuniversitetet. Erik Gustaf Geijer och Harald Hjärne var "public intellectuals" under en period då historiker hade tolkningsföreträde i samhällsfrågor på grund av universitetets funktion som bas för ämbetsmannakåren. Historia och statskunskap var synonymer. Redan under frihetstiden infördes ett protoparlamentariskt statskick i Sverige och 1809 tog man ett steg närmare den liberala demokratin med en ny författning. Vägen till statliga ämbeten hette inte längre blod och börd utan akademiska meriter.

För Geijer var historieämnets viktigaste uppgift att utbilda Sveriges framtida ledare till goda, patriotiska statsmän. Den statsvetenskapligt orienterade historietraditionen byggde på Hegels tes om staten som historiens primat och tanken att framstående statsmän var uppfyllda

1. Gunnar Arteus & Klas Åmark (red.), *Historieskrivningen i Sverige* (Lund 2012), s. 264.

av ”världsanden” vilken drev historien framåt. Det fråntar Geijertraditionens historiker all seriositet att kalla deras historiesyn för ideologisk eftersom begreppet i dag är negativt laddat. Däremot kan man tala om olika *kunskapsintressen*. På Geijers tid var historikerns arbete att upprätthålla tron på berättelserna om nationens betydelse och kristendomens absoluta sanning. Idén om en oberoende vetenskap som existerade för vetenskapens egen skull var ännu okänd. Den akademiska utbildningen hade en praktisk och uppbygglig sida som i dag känns främmande.

Geijers resa från uppväxten i en värmländsk bruksfamilj till götisk nationalskald, traditionsbevarande historieprofessor och slutligen liberal samhällsanalytiker speglar en dramatisk och omvälvande period i Sveriges historia. Kriget mot Ryssland och förlusten av Finland innebar ett slags historiens slut. För lång tid framöver intresserade sig historikerna enbart för äldre svensk historia.² Den relativt lugna period som följde efter 1809 gjorde det också möjligt att odla bilden av att Sverige genom sitt förflytna fortfarande hade en viktig roll att spela internationellt. Först med nationalismens uppvaknande i Finland och Norge under tidigt 1900-tal insåg svenska historiker att landet hade spelat ut sin roll som Nordens ledare.³

Under 1800-talet skapades det moderna Europa. Vid seklets början var England och Frankrike redan högt utvecklade industri- och produktionsländer men de kom snart att utmanas av Tyskland både när det gällde ingenjörskonst, naturvetenskaplig forskning och humaniora. Det är i 1800-talets Tyskland som idén om forskningsuniversitetet och det nyhumanistiska bildningsidealet föds. För Vilhelm von Humboldt var kunskapens mål inte politiskt eller praktiskt, *bildung* gällde helt och hållet den mänskliga själens förädling och utveckling. Begreppet har ingen motsvarighet i franskan eller engelskan men gav upphov till svenskans *bildning* och danskans *dannelse* som båda visar på kopplingen till personlighetens utveckling och till kristendomen: bildning som i ”Guds avbild” och dannelse som i ”att dana karaktär”. Geijer inspirerades av det nyhumanistiska bildningsidealet liksom av Hegels och Herders filosofi.

2. Frank Meyer & Jan Eyvin Myhre, *Nordic Historiography in the 20th Century* (Oslo 2000), s. 84.

3. *Ibid.*

Göticismen fick ett nytt uppsving under krigsåren och den unge Geijers poetiska sinne attraherades av Herders romantiska syn på folkspråken och folkvisornas poesi. Litteraturhistorikern Lars Lönnroth skriver att Geijers göticism innebar någonting nytt och mer balanserat än stormaktstidens nationalromantik.⁴ Geijer använde inte det romantiska formspråket utan skrev på klassiska versmått vilket illustrerar hans intellektuella egenart: en syntes av romantik och upplysning. Romantiken var ingen världsfrånvärd dröm för Geijer. Barndomen i det värmländska brukssamhället lät honom säkert uppleva naturens poetiska magi men också den praktiska realism som finns hos dem som lever i ständig kamp med naturens krafter. Genom Herder blev han också uppmärksam på begreppet *einfihlung*, som uttrycker kärnan i den historiefilosofi som Herder utarbetade: känslan för historisk relativitet. Det innebär att den historiska utvecklingen inte styrs av naturlagar utan av människors målinriktade vilja och beslut.

Från Hegel hämtade Geijer inspiration till en dialektisk historie- eller statsfilosofi som betonade balansen mellan det bondska förnuftet och inbillningskraften och den bildade överheten som upprätthöll ett civiliserat styre. Historieprofessorns berömda avfall från konservatismen 1836 kan betraktas som ett sätt att applicera det hegelska tänkandet på en ny samhällssituation. I takt med medelklassens framväxt såg Geijer en fungerande syntes av folket och överheten i borgaren.⁵ På det personliga planet kan omvändelsen kanske förstås som en mognadsprocess och strävan efter balans. Det akademiska arbetet hade lärt honom att tygla de poetiska visionerna och närde hans praktisk-realistiska sidor.

Perioden från Geijer till Hjärne speglar den europeiska idéutvecklingen från tysk humanism till engelsk och fransk liberalism. Geijers omvändelse till liberalismen genom Tocqueville⁶ 1836 utgör startskottet för den svenska historievetenskapens och hela det akademiska etablissemangets omvändelse. *Svenska folkets historia* (1832–1836) har en mer samhällsvetenskaplig inriktning än hans tidigare arbeten och den postumt utgivna *Om vår tids inre samhällsförhållanden* (1845) vittnar om den nya politiska medvetenheten. Men historikern Geijer förblir i

4. Lars Lönnroth & Sven Delblanc (red.), *Den svenska litteraturen, Band 1, Från runor till romantik* (Stockholm 1999), s. 527–548.

5. Lars Lönnroth & Sven Delblanc (red.), *Den svenska litteraturen, Band 2, Genombrottstiden* (Stockholm 1999), s. 39–40.

6. Arteus & Åmark, *Historieskrivningen i Sverige*, s. 42.

allt väsentligt en produkt av 1800-talets historism. Han ansåg att historia var mer konst än vetenskap och att epiken var den bästa framställningsformen för ett historiskt arbete.

När man talar om Hjärne som kulturpersonlighet är det framför allt som politiker och politisk tänkare. Hans eget uttalande om att han bland studenterna hellre såg ”en Faust än en Wagner”⁷ illustrerar denna personlighet. Goethes Faust var en upplysningsrationalist, den rena intellektualisten medan Wagner illustrerar en bakåtsträvande, nationalistisk romantiker. Hjärne hade ingenting till övers för Geijers syn på oskuldsfullheten hos bönderna eller för Herders folkliga traditioner. Han omfamnade upplysningsvarianten av 1800-talets utvecklings- och framstegstanke. De folkliga kulturerna var primitiva förstadier i den historiska utvecklingen vars fulländning var civilisationen snarare än nationen.

Under andra halvan av 1800-talet öppnades svenska arkiv vilket skapade nya förutsättningar för historiker och förändrade deras arbetsmetod.⁸ Nu fanns det primärkällor att tillgå och arkivens omfattning ledde till att materialet började bestämma vad historikerna skulle forska om. Arkivmaterialet bestod till stor del av utrikespolitiska diplomatiska handlingar vilket både påverkade och förstärkte tidens anda av internationell, politisk historieskrivning. Samtidigt blev det nödvändigt att börja tänka på avgränsning, men några riktlinjer för källkritisk granskning eller krav på primärforskning infördes inte under Hjärnes tid. Hanterandet av en ny typ av källtexter som inte var litterära förändrade förmodligen forskarnas historiesyn också genom sin form. Den historia som skrivs skapas och formas av sitt källmaterial och diplomatiska dokument kräver en annan analys än litteratur. Att återge en diplomatisk korrespondens kräver också en annan framställningsform.

Under 1800-talets sista decennier hårdnade det politiska klimatet. 1880-talet är känt som vänsterradikalismens årtionde och strax efter följde en våg av högernationalism. Hjärne kände sig inte riktigt hemma i något av dessa läger. Hans ideal var reformatorn snarare än revolutionären och mittenpositionen bromsade hans politiska karriär. Universalismen fungerade desto bättre i det historiska arbetet. Hjärne såg Sveriges historia utifrån och in och bidrog till en ny forsknings-

7. Ibid., s. 60.

8. Ibid., s. 77.

skola kring Karl XII genom att belysa dennes diplomatiska insatser internationellt.⁹ Den ”karolinska renässansen” under 1890-talet innebar en glansperiod för Hjärne som kulturpersonlighet. På 1920-talet fasades Hjärnes studenter ut från universitetet, bokstavligt och av egen kraft. De stod fortfarande med en fot i ämbetsmannauniversitetet och *public intellectual*-idealet och blev politiker eller samhällsdebattörer hellre än forskare. För att kunna skapa ett forskningsuniversitet av den typ som nu fanns i Tyskland, Frankrike och England krävdes nya initiativ för professionalisering och specialisering inom historieämnet.

Den politiska demokratiseringen påverkade historiesynen. Samhället var inte längre synonymt med staten och den politiska eliten vilket skapade ett behov av en historieforskning som studerade samhället i en bredare social, ekonomisk och kulturell kontext.¹⁰ Bland nya tyska historiker var Lamprecht en tydlig förespråkare för en historisk metod som i likhet med naturvetenskaplig forskning var universellt applicerbar. Pekka Ahtiainen beskriver träffande Lamprecht som ”kollektivist”¹¹ vilket summerar vad den nya sociologiska, marxistiska, kulturella och ekonomiska historieforskningen handlade om. Mot individens viljestyrda handlingar ställde man olika lagbundna strukturer som finns i samhället och som den enskilda människan varken är upphov till eller ensam kan påverka. Inom den tyska historievetenskapen fanns redan en romantisk tradition av att studera ”vanligt folk” som också hade med demokratiseringen att göra. Herders kultursyn var exempelvis en protest mot den franska hovkulturens dominans i 1700-talets europeiska adelskretsar.¹² Den tyska romantiken sågs dessutom inledningsvis som en andlig vidareutveckling av den sociala revolutionen i Frankrike.

Historikern Reinhardt Koselleck skriver att övergången till den moderna tiden från 1750–1850 karaktäriseras av att politiska begrepp som stat, frihet, jämlikhet och demokrati temporaliseras. Med det menar han att begreppen ideologiseras, politiseras och demokratiseras. Demokrati är inte längre en av flera möjliga styrelseformer utan

9. Ibid., s. 79 f.

10. Georg G. Iggers, *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge* (Hanover 2005), s. 31.

11. Meyer & Myhre, *Nordic historiography*, s. 54.

12. Gunnar Fredriksson, *25 Filosofer* (Stockholm 2011), s. 116.

ett utopiskt mål för politisk kamp och kritik.¹³ I början av 1900-talet kolliderade den tyska historievetskap som hade varit modellen för hela Europa med den demokratiska utvecklingen. Iggers skriver att flera europeiska länder adopterade den tyska modellen utan att veta eller vilja veta vilka filosofiska grunder den byggde på.¹⁴ Iggers jämför framför allt med England och Frankrike som i mångt och mycket var Tysklands rivaler både på det kulturella och politiska planet, men för Sveriges del verkar utvecklingen inte bero på okunskap. Geijer funderade länge innan han mot slutet av sitt liv övergav den tyska filosofin för engelsk och fransk liberalism och även då var det fråga om en kompromiss. Hjärne var också tydlig med vilket land han helst såg att influenserna kom ifrån: ”Det ska vara som i England.”¹⁵

Från Weibull till Nordström

Källkritik och litteraturvetenskaplig metod i svensk historieskrivning

Med ”Weibullskolan” avses den källkritiska metod som Lauritz Weibull introducerade inom studiet av svensk-nordisk medeltidshistoria. Metoden betraktas som upplösningen för den svensknationella historieskrivningen. Thyge Svenstrup skriver att Lauritz Weibull verkade i ett danskt historievetskapligt sammanhang vilket bidrog till dekonstrueringen av svensk nationalism. Samtidigt hade fadern redan lagt grunden för en skandinavistiskt inriktad historieforskning. Martin Weibull var en ortodox anhängare av det sena 1800-talets vänsterliberalism. Sönerna Curt och Lauritz skulle exempelvis delta på jämlik fot med föräldrarna i diskussioner och andra aktiviteter. Familjen kom ursprungligen från Sönderjylland och verkade i Lund. Martin Weibulls insats som historiker bestod främst i hans intresse för Skandinavien med särskild betoning på svensk-dansk historia och på ”skåneland”, som var Weibulls samlingsnamn för landskapen Skåne, Blekinge och Halland. Han blev känd i vida kretsar för sitt arbete med att förmedla dessa landskaps historia och kulturarv i en rad tidskrifter och källpublikationer.¹⁶ Lauritz Weibull var nära knuten till fadern och blev 1903 chef för det nyinrätta-

13. Reinhardt Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia: Om historiska tiders semantik* (Göteborg 2004).

14. Iggers, *Historiography in the Twentieth century*, s. 29.

15. Arteus & Åmark, *Historieskrivningen i Sverige*.

16. Ragnar Björk & Alf W. Johansson (red.), *Svenska historiker. Från medeltid till våra dagar* (Stockholm 2009), s. 358–359.

de landsarkivet i Lund som ansvarade för Skåne, Halland och Blekinge. Han redigerade både *Historisk tidskrift för Skåneland* och *Scandia* där de flesta av hans egna artiklar och recensioner publicerades.

De nationalistiska stämningarna efter unionsupplösningen 1905 blev för mycket för vänsterliberalen som snabbt fann en tillflyktsort i Danmark och kom i kontakt med företrädarna för den radikala historikertraditionen, Kristian Erslev och Erik Aastrup. Boken *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000* gavs ut i Köpenhamn 1911 och har setts som ett monument över den källkritiska historieforskningens inträde i Sverige. Med Weibulls verk tvingades historikerna till självreflektion. Alla tidigare forskningsresultat underkändes eftersom källmaterialet, ”historiska romaner”, inte var tillförlitligt. När allt sagostoff hade sopats bort var det bara enstaka händelser och de grövsta linjerna i historien som gick att vetenskapligt konstatera enligt Weibull. Inriktningen kan kallas faktapositivistisk men inte positivistisk på så sätt att den historiska utvecklingen anses vara underkastad mekaniska lagar.

Brodern Curt Weibull värvades också till de skandinavistiskt sinnade historikerna och skrev en avhandling och flera källkritiska artiklar om Saxo och tidig nordisk medeltid. Erslev hade under 1880- och 1890-talen genomfört ett liknande kritiskt uppröjningsarbete med den danska senmedeltidens historia.¹⁷ Han inspirerades av Droysen och den tyska historievetenskapens metoder men intresserade sig inte för hermeneutik och textanalys. En stark skepsis mot teori blev ett utmärkande drag för generationer av danska historiker efter Erslev liksom för Weibulls svenska efterföljare. Lauritz Weibull aktade sig för att tala om en historiesyn då han ansåg att det lät spekulativt och idealistiskt, men av det sena verket *Skånes kyrka från äldsta tid till Jacob Erlandsens död 1274* (1946) framgår det att han såg historiens utveckling som en kamp mellan idéer.¹⁸ Inspirationen till ett idéhistoriskt betraktelsesätt kom från litteraturhistorien där Weibull hade inlett sin akademiska bana. Litteraturforskningen hade vid den här tiden fått en mer historisk-kartläggande än estetisk-litterärt analyserande inriktning genom framför allt Henrik Schück, som också påverkade Johan Nordström, Sveriges första professor i idé- och lärdomshistoria.

17. Ibid., s. 363.

18. Ibid., s. 368.

För att förstå den källkritiska historiemetodens uppkomst kan man studera utvecklingen inom en annan humanistisk disciplin, teologin. Historikern Allan Megill argumenterar för att det källkritiska studiet av Bibeln och dess följder, upplösningen av tron på det absoluta, var grunden för den episka historieskrivningens fall i slutet av 1800-talet.¹⁹ Publiceringen av David Strauss verk *Das leben Jesu* gav upphov till stor uppståndelse redan på 1830-talet. Både teologer och auktoriteter inom stat och kyrka oroade sig för att Strauss tes, som gick ut på att evangelierna måste ses som produkter av en viss historisk tid och kultur, var destruktiv för den ortodoxa tron. De personer som befann sig i historismens sekulära sfärer, såsom filosofi och historia, hade även på personliga plan direkta kopplingar till teologin. Jakob Buckhardt och Friedrich Nietzsche var båda prästsöner vilka inledde sina akademiska karriärer med studier i teologi. Ernst Troeltsch försökte i egenskap av historiker och präst sammanföra historism och religiös tro med liberal teologi. Martin Heidegger tog med sig tankegodis från den teologiska krissituationen när han lämnade teologistudierna för filosofin. Megill beskriver 1800-talets idéhistoriska utveckling som ett försök att hålla kvar idealismen, tanken att det finns en inneboende rationalitet i universum samtidigt som grunden för den inneboende rationaliteten, nämligen övertygelsen att en rationell Gud hade skapat en rationell värld, upplöstes.²⁰ Bland svenska historiker som tidigt intresserade sig för källkritik märks teologen och kyrkohistorikern Henrik Reuter Dahl vars memoarer publicerades av just Lauritz Weibull.

Gemensamt för Curt och Lauritz Weibulls närmaste efterföljare Sture Bolin, Ingvar Andersson och Erik Lönnroth var att de alla började som medeltidshistoriker. Inspirationen för avhandlingsämnena kom från mentorerna som hade påbörjat uppdraget att kritiskt granska den mest mytomspunna perioden i nordens historia. Weibullskolans mission kan med en romantisk metafor kallas för en kamp mellan poesi och prosa. Kort efter andra världskrigets slut gick Erik Lönnroth hårt åt epiken som han ansåg vara den politiska propagandans bästa tillgång. Han varnade för att den historiska sanningen kunde dränkas i en våg av historiskt intresse som närdes av en längtan efter en episk

19. Allan Megill, 'Why was there a crisis of historicism?', *History and theory* 6 (1997:3), s. 421.

20. *Ibid.*, s. 428.

monumentalvärld ovanför vardagen. Historikernas uppgift var att ta strid mot sådana suggestiva stämningssvärden.²¹

I sin essä ”Fixstjärna i svensk historieskrivning” prisar Peter Englund Lönnroths inlevelseförmåga som en vidareutveckling av Weibullskolans och upplysningens ideal och har egentligen bara en invändning mot den Weibullska rationalismen: oförmågan att se rationaliteten som tidsbunden och försöken att applicera vår tids logik på andra historiska perioder.²²

Om man försöker gå djupare in i begreppen är det snart omöjligt att avgöra vad som är upplysning och vad som är romantik, men man kan följa linjer bakåt i historien och med fog hävda att inlevelseförmågan liksom historiciteten är ett arv från romantikens historiker. De lyfte bland annat fram den italienska 1700-talsfilosofen Giambattista Vico, en föregångare till Herder. Enligt Vico leder det rationella och vetenskapliga tänkandet bara till intellektuella, abstrakta teorier som inte är till mycket nytta för historieforskaren. För att förstå kulturernas särarter måste vi studera dem ”inifrån” genom att försöka sätta oss in i och återskapa människors erfarenheter. Den naturvetenskapliga metoden som försöker klarlägga mekaniska orsakssamband fungerar inte när det gäller studiet av kulturer och historiska skeenden som drivs av människors personliga beslut och målinriktade handlingar.²³

I den historiska utvecklingen såg Vico däremot en tydlig, övermänsklig struktur. Hans historiesyn inspirerades av antikens cykliska verklighetsuppfattning och han såg ett ständigt återkommande förlopp som följer tre stadier eller ”tidsåldrar” – gudarnas, hjältarnas och människornas. Den homeriska perioden utgör hjälteåldern då människan ännu är rå och oförfinad, men i kraft av sitt barbari har hon kontakt med en stark kreativitet och med poesin, det ursprungliga språk som Vico ansåg föregick prosan. Under människans tidsålder förfinas sederna, konst och poesi blomstrar men förfiningen gör människan svagare och den poetiska fantasin tynar bort. Slutligen leder civilisationens framgång till dess egen undergång och det historiska förloppet börjar om.²⁴ Oswald Spengler vidareutvecklade Vicos historiesyn i

21. Björk & Johansson, *Svenska historiker*, s. 576.

22. *Ibid.*

23. *25 filosofer*, s. 115–116.

24. Svante Nordin, *Filosofins historia: det västerländska förnuftets äventyr från Thales till postmodernismen* (Lund 1995), s. 372.

Der Untergang des Abendlandes (Västerlandets undergång, 1918–1923), där Spengler argumenterade för att civilisationen, som innebar intellektets seger över själen och religionens och konstens död, var hela den mänskliga kulturens död. Spengler var tillsammans med Thomas Mann en aktiv förespråkare för ”tysk kultur” i debatten om kultur och civilisationen som blev så viktig under första världskriget.

Englund lyfter också fram att Lönnroth närde litterära ambitioner som det inte blev mycket av eftersom han utvecklade en bitterhet mot det litterära etablissemanget och att han strängt upprätthöll gränsen mellan historia och litteratur.²⁵ Kampen mellan prosan och poesin, den förnuftiga analysen och litteraturens känslövärld, är ett problem som berör hela historievetenskapen. Ett historiskt arbete måste ha en framställning, en form som gör det läsbart och skapar sammanhang. Det finns en spänning mellan det empirisk-källkritiska idealet som vill upplösa berättelserna och den språkliga framställningen av historisk forskning eftersom berättelsen skapar sammanhangen. Långt in på 1700-talet var historieskrivningens mål att vara en läromästare för livet. Historikern använde sig av den klassiska retoriken för att lyfta fram historiska personer som moraliskt uppbyggliga eller varnande exempel. Retoriken lämpar sig inte lika bra när historikern söker ny kunskap om historien som en framåtskridande process varför 1800-talets historiker upptog den episka berättelsen i retorikens ställe. Många upplysningsorienterade forskare kom att betrakta detta som en tillbakagång för rationaliteten.

Lönnroth kom från en gammal akademikersläkt och den vetenskapliga banan bröts först när fadern lämnade universitetet för en tjänstemannapost vid statens järnvägar. Den unge Lönnroth var moderns livsprojekt och hon försökte medvetet forma honom efter en tysk forskare som hade varit hennes ungdoms stora kärlek. Faderns akademiska misslyckande och livslånga förakt för professorer lade hinder för studier i Uppsala, och Erik Lönnroth skrev i stället in sig vid högskolan i Göteborg. Av en slump mötte han en dag Curt Weibull i en park nära hemmet och denne blev hans mentor. Men trots den nya alliansen blev Lönnroth inte helt och hållet stöpt i Weibullskolans form, avståndet mellan Göteborg och Lund skapade en naturlig distans.

25. Ibid., s. 577.

Tjugotre år gammal disputerade Lönnroth på en avhandling om Sverige och Kalmarunionen som i Weibullsk anda gjorde upp med nationella ”myter”. Enligt den svensknationella linjen var unionen ett olyckligt resultat av Danmarks försök att vinna herravälde över Norden och Engelbrekts uppror en resning mot främlingsväldet. Lönnroth menade i stället att unionen var en kollision mellan kungamakt och aristokrati och att revoltens orsaker var ekonomiska snarare än ideologiska. I Englunds essä är det underförstått att Lönnroths liberalism och rationalism är två sidor av samma sak och därför diskuteras inte Lönnroths analyser som politiska. Rolf Torstendahl och Birgitta Odén beskriver däremot Lönnroth som en i hög grad politiskt intresserad historiker. De menar att maktpolitiken stod i centrum för avhandlingen och att den kritiska källgranskningen bara var ett medel för att komma åt maktspelet och dess förutsättningar.²⁶ *Lawrence av Arabien – ökenkrigaren och politikern* (1943) beskrivs som ett uttryck för Lönnroths intresse för tidens politiska utveckling medan Englund talar om den som ett hermeneutiskt arbete långt innan hermeneutik blev på modet inom akademien.²⁷

Man kan ifrågasätta Englunds påstående om att Lönnroths tolkning av Engelbrektupproret var helt och hållet ny. I ”Skandinavisk laghistoria” (1876) argumenterar Hjärne för att Engelbrekt och hans dalkarlar inte var nationalistiska utan bara bevakade sina egenintressen av att lag och rätt ska råda. Hjärne ansåg att Engelbrekt arbetade i civilisationens snarare än nationens tjänst. Det ”götiska” inskränker sig enligt Hjärne till att han såg rättsstatens antika och germanska rötter.²⁸ Det verkar som om Hjärne- och Weibullskolan utvecklades parallellt åt samma håll, målet var en förnuftig historiesyn vare sig det handlade om anglosaxiskt politiskt tänkande eller tysk-dansk källkritik. Hjärne motsatte sig evolutionära eller samhällsvetenskapliga lagbundenheter men trodde att rätten (den juridiska lagen) var historiens drivkraft.²⁹ Weibullskolan å sin sida såg rationaliteten som historiens konstant. Cirkeln sluts när statsvetaren Herbert Tingsten och filosofen Ingemar Hedenius på 1950-talet förklarade att liberal demokrati och rationalitet är två sidor av samma sak.

26. Arteus & Åmark, *Historieskrivningen i Sverige*, s. 123.

27. *Ibid.*, 122; Björk & Johansson, *Svenska historiker*, s. 577.

28. Björk & Johansson, *Svenska historiker*, s. 252.

29. *Ibid.*, s. 256.

Lönnroth genomlevde historieämnets transformation under 1960- och 1970-talet och såg ”metodväldets” framväxt, degraderingen av historieämnet och den tilltagande historielösheten som blev resultatet av Weibullskolans och hans eget krig mot nationalismen och ”myterna”. Englund betonar att Weibullhistorikernas insats var långt större än att de dekonstruerade synen på historien som ”kungar och krig”, det handlade också om byggandet av en modern, demokratisk självbild – ”fri från förflutenhetens förhållanden”.³⁰

Det kritiska uppröjningsarbetet handlade inte bara om att göra upp med tolkningar av historien, det var intimt sammanflätat med en vänsterliberal framstegstro som såg ned på historien. Det ledde i sin tur till att historikerna undergrävde sin egen och ämnets auktoritet, förmodligen omedvetet. De liberala historikerna, kulturskribenterna, politikerna och de sociala ingenjörerna insåg inte att det moderna demokratiska samhället lever av värden som det inte själv kan skapa. Man kan jämföra med Alf Ahlbergs kritik av kulturens ”förvetenskapligande” från 1953. Vetenskapen ska inte längre bara vara vetenskap utan också träda in i religionens och moralens ställe. Men vi kan inte leva på att konstatera fakta, vi måste värdera. Varje livsåskådning bygger på tron att någonting är värdefullt, inte att det är sannolikt. En kulturs värderingar kvarstår länge efter att man glömt eller inte längre vill acceptera den tro som den bygger på, men man kan inte dra växlar på ett gammalt kulturarv i all evighet.³¹

Erik Lönnroth insåg dock tidigt att historiens aktörer ofta var långt ifrån rationella. Han påbörjade under 1950-talet en biografi över Gustav III, *Den stora rollen*, ett slags ”uppgörelse” med rationaliteten som historiens enda drivkraft. Boken blev färdig först när han var 76 år gammal. För att förstå kungens dåraktiga krigspolitik tvingades han studera Gustav III:s personlighet såsom den utvecklades och påverkades genom personer i kungens närhet. Redan hos Curt Weibull fanns en strävan efter en helhetsförståelse av historiska perioder och aktörer. Weibull skrev flera biografiska studier över drottning Kristina, i vilka han uttalar sig om hennes planer och intentioner utifrån väldokumenterade händelser och handlingar. Men till skillnad från Lönnroth försökte

30. Ibid., s. 581.

31. Alf Ahlberg, *Humanismen. Historiska perspektiv och nutida synpunkter* (Ludvika 1992), s. 214–215.

Weibull inte leva sig in i de historiska aktörernas psyke. Eftersom han ansåg att förnuftet styrde historiens utveckling utgick Weibull från att drottning Kristina alltid handlade rationellt.³²

Torstendahl talar om det psykologiska perspektivet hos Lönnroth som nyskapande och Englund ser släktskap med upplysningshistoriker som Edward Gibbon.³³ Man kunde kanske använda Erik Hedéns metafor om Harald Hjärne som ”en bakvänd Geijer”³⁴ även på Lönnroth. Med åldern tilltog en viss konservatism och öppenhet inför att det inte går att upprätthålla en skarp gräns mellan den vetenskapliga förnuftsvärlden och livsvärlden, mellan tro och vetande. Hjärne upplevde en inre brottnings mellan det kyliga förnuftet och den kristna tron, Lönnroth mellan vetenskapen och konsten. Geijers ”personlighetsprincip” utgick från att den mänskliga personligheten växte och fick ett högre värde genom inspirerande samvaro med andra, vilket starkt influerade skildringarna av människor i hans historiska arbeten.³⁵ Geijers idé kommer från det nyhumanistiska bildningsidealet och från det kristna personlighetsbegrepp som utvecklades under medeltiden. I den kristna traditionen betecknar en person inte en ensam individ utan människan som en aktör i ett socialt drama.

Johan Nordströms historieforskning sprang liksom Weibulls ur den historiska litteraturvetenskapen som slog igenom i början av 1900-talet. Anton Blancks avhandling från 1911, *Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur*, utgör ett exempel på denna litteraturvetenskapliga tradition där Blanck ger en bred teckning av bakgrunden till Geijers götiska diktning genom studiet av europeiska idéströmningar och deras mottagande i Sverige. År 1913 publicerades en utgåva av Tégners *Filosofiska och estetiska skrifter* med en inledande skrift av Albert Nilsson, som utredde vilka europeiska idéströmningar som påverkat diktaren. Nordström debuterade som vetenskaplig författare 1914 i *Samlaren*, en årtidskrift för litteraturhistorisk forskning som Schück tagit initiativet till 1880. Till denna tidskrift bidrog Nordström med en 160 sidor lång utredning om vem som egentligen skrivit den stormaktstida bröllopsdikten ”Bröllops beskärs Ihogkommelzer”. Nordström opponerade

32. Arteus & Åmark, *Historieskrivningen i Sverige*, s. 116–117.

33. Arteus & Åmark, *Historieskrivningen i Sverige* (2012); Björk & Johansson, *Svenska historiker*, s. 583.

34. Björk & Johansson, *Svenska historiker*, s. 259.

35. *Ibid.*, s. 255; Arteus & Åmark, *Historieskrivningen i Sverige*, s. 44.

sig mot den vanliga uppfattningen att Georg Stiernhielm var verkets upphovsman. Tio år senare kom doktorsavhandlingen, *Georg Stiernhielm, filosofiska fragment: med inledning och kommentar*, i två delar. I tre stora kapitel beskrev Nordström med litterär skaparkraft de intellektuella strids- och utvecklingslinjerna i det tidiga 1600-talets Europa utifrån en enorm beläsenhet och inlevelseförmåga. Han utvecklade bland annat sambanden mellan olika mystiska strömningars betydelse för den nya naturforskningen, vilka en långt senare tids vetenskapshistoriker tycker sig ha upptäckt. I sammanhanget använder Nordström begreppen idéhistoria, lärdomshistoria och vetenskapernas historia.

Avhandlingen gav omedelbart en docenttjänst och några år senare kom skriften ”Medeltid och renässans. En utvecklingshistorisk överblick” (1929) som skulle ge honom internationell ryktbarhet efter att den 1933 översattes till franska. Utgångspunkten var att i likhet med Weibull slå håll på myter och vedertagna uppfattningar om det förflutna. Nordström argumenterade för att renässansens tänkande inte innebar något radikalt nytt jämfört med den franska medeltidens intellektuella liv.³⁶ Men det finns en viktig skillnad gentemot Weibullhistorikerna, som tenderade att applicera modern logik och moderna begrepp på det medeltida samhället. Nordström utgick från historiens relativitet. Han studerade människor och föreställningar i deras historiska sammanhang och tolkade det enskilda mot bakgrund av helheten. Enligt Nordström var det inte meningsfullt att kritisera äldre tiders historieforskning utifrån en modern vetenskapsuppfattning eftersom de var yttringar av tidens anda:

Våra fornforskare voro stormaktstidens verkliga diktare. Med en mäktig fantasiens kraft skapade de av vår gråa forntid en strålande poetisk värld, som romantiskt fångslade det levande släktets sinne, spridande sitt skimmer över dagens verklighet.³⁷

Citatet är så långt bort från Erik Lönnroths stridsskrift mot epikens monumentalvärld som man kan komma. Hos professorn i idé- och lärdomshistoria fanns ingen inre strid mellan konst och vetenskap även om hans obalanserade natur erbjöd en hel repertoar av koleriska utbrott och melankoliska stämningslägen. Det idéhistoriska ämnet var ägnat forskningen kring ”den lärda litteraturen” och Nordström häv-

36. Björk & Johansson, *Svenska historiker*, s. 485.

37. *Ibid.*, s. 489.

dade att ett tidevarvs andliga liv var vetenskapens verk.³⁸ Den lärda och den sköna litteraturen var intimt sammanflätade eftersom den senare hämtade all sin näring ur filosofins och vetenskapens rika källa.

Den folkliga fennomanin

Från Yrjö-Koskinen till Suolahti

Man kan följa utvecklingskurvan för tre generationer nationalistiska historiker i Finland och se hur inflytandet från engelsk liberalism och tysk vetenskap skapade en helt annan typ av historieskrivning än i Sverige. Fennomanin var ett folkbildningsprojekt i upplysningens anda. Filosofen och Hegellärjungen J. V. Snellman kritiserade kristendomen för individualism. Han såg tanken om frälsning till evigt liv som egoistisk och hävdade att moral var ett samhällstillstånd som byggde på människors vilja och kunskap. Vägen till kunskap gick enligt Snellman genom språket, som är förutsättningen för det abstrakta tänkandet och människans moraliska och estetiska bildning. Om det finska språket utvecklades till ett kulturspråk skulle den finska nationen bli ett kulturland. Snellmans främsta politiska insats på området skedde under hans tid som chef för finansexpeditionen i senatens ekonomiedepartement. Han föreslog att Ryssland skulle visa tacksamhet för storfurstendömet lojalitet genom att låta finskan bli ämbetsspråk, vilket också skedde. Den politiska strategin för förfinskandet var således att närma sig Ryssland för att komma ifrån beroendet av Sverige.

Den som i praktiken drev igenom Snellmans idéer var historikern Georg Zacharias Forsman, adlad Yrjö-Koskinen. Redan i unga år beslutade han sig för att lära sig finska, och i sin gärning som historiker, publicist och senator gjorde han viktiga insatser för att uppodla det finska språket till ett gångbart redskap på alla verksamhetsfält. Intresset för Finlands historia väcktes bland annat när han som ung student vid universitetet skrev den obligatoriska sockenberättelsen, i vilken studenterna var tvungna att sätta sig in i språk, kultur och statistiska uppgifter för att skapa en så mångsidig bild som möjligt. Yrjö-Koskinen deltog med sin uppsats om Tavastkyro socken i österbottniska studentavdelningens tävling, vilket var en lämplig inkörsport till tidens nationella, sociala och vetenskapliga liv. Den finsknationella tanken

38. Ibid., s. 490.

om bonden som representant för folket skapade ett naturligt band mellan lokal- och nationalhistoria. Som magister skrev Yrjö-Koskinen det första vetenskapliga arbetet om klubbekriget på finska, ett lämpligt ämne för en österbottning. Han blev professor i allmän historia och sedermera i finsk, rysk och nordisk historia men skrev också om samhällsfrågor som nationalekonomi samt arbetarnas och speciellt jordbrukarnas ställning. Den publicistiska gärningen sträckte sig över ett halvt århundrade med början i *Åbo Tidning* under 1850-talet. Till professorsavhandlingen *Upplysningar om den finska stammens forntid* (1862) samlade han material i bland annat Paris och London. Hans mest kända verk *Finlands historia* utkom 1869–1873.³⁹

På 1860-talet utbröt språkstriden där de finsksinnade med Yrjö Koskinen i spetsen krävde att Snellmans idéer skulle genomdrivas och bildade ett finskt parti. De svensksinnade strävade efter att bevara den svenska hegemonin och bildade ett svenskt parti. Mellan dessa båda motpoler stod liberalerna, som ansåg att folket var enhetligt trots att de använde två språk. Det finska partiets erkännande kom 1882 när Yrjö-Koskinen blev utnämnd till senator för kammarexpeditionen och några år senare för ecklesiastikexpeditionen, som bland annat hade hand om utbildningsfrågor. Nu fick han möjlighet att genomdriva sitt folkbildningsprojekt i stor skala och tack vare utbildningsreformerna blev det möjligt för både män och kvinnor att studera på finska från folkskolan till universitetet.⁴⁰

Johan Richard Danielson-Kalmari vidareutvecklade den fennomanska forskningstraditionen med inspiration från Droysen, som ungefär samtidigt inspirerade Erik Aastrup och senare Lauritz Weibull till en historiesyn som försvagade nationalismen i Sverige. Danielson-Kalmari var Yrjö-Koskinens lärjunge även i politisk mening och 1903 tog han över som ledare för finskhetspartiet. Kalmari lades till som efternamn i samband med massförfinskningsen av namn på Snellmansdagen den 12 maj 1906. Vid universitetet studerade han först grekisk och romersk litteratur men övergick snart till historieämnet. Som historiker blev han mest känd för sin tolkning av Borgå lantdag och uppkomsten av Finlands autonomi.⁴¹ Liksom Snellman och Yrjö-Koskinen såg han

39. Knif (huvudred.), *Biografiskt lexikon för Finland* 2, s. 993ff.

40. *Ibid.*

41. *Ibid.*, s. 191.

nationalitetsidé som den röda tråden i mänsklighetens utveckling. Folkandan hade under hundratals år format finnarnas historia och under försynens beskydd skulle den leda befolkningen till ett allt starkare nationellt självmedvetande.⁴²

För Harald Hjärne innebar 1800-talets framstegs- och utvecklings-tanke en rörelse bort från den ”primitiva” folkkulturen, för de fennomanska historikerna var det i stället just den folkliga kulturen som skulle utvecklas. Den gamla nationalistiska historieskrivningen som byggde på staten, statsmäns och kungars bedrifter gick inte att applicera på den nyfödda nationen som inte hade någon självständig politisk historia att se tillbaka på varför den finska identiteten måste skapas på annat sätt. Förenklat kan man säga att den moderna världens förvetenskapligande gick i två riktningar: Den nya historievetenskapens fokus på breda sociala, kulturella och ekonomiska kontexter kunde innebära en rörelse bort från traditionell nationalism men också födelsen av en ny sorts nationalism, nämligen folkets. Finlands identitet kom att handla om den finstalande majoriteten av befolkningen, framför allt bönderna och bondesamhället eftersom industrialiseringen av landet kom sent.

Darwinismen fungerade som en sekulär skapelseberättelse. Hegel såg den historiska processens framåtskridande i metafysiska termer, världsanden, medan evolutionsprocessen beskrev samma linjära, nödvändiga förlopp på ett organiskt sätt. När en sådan vetenskaplig syn på det finska folkets utveckling hade etablerats kunde man applicera de nya samhällsvetenskapliga metoderna för att komplettera evolutivna lagar med sociala, kulturella och ekonomiska. Danielson-Kalmari bidrog framför allt till att införa det nationalekonomiska perspektivet i finsk historieforskning. Avhandlingen *Bidrag till en framställning af Englands socialpolitik och ekonomisk-sociala utveckling under XIII–XVI århundradet* skrevs för professuren i allmän historia 1880 och vittnar om den nya inriktningen, en ”kollektivets” historia där politisk historia och nationalekonomi smälte samman.⁴³ För den nya generationen fennomaner var det inte språkfrågan som stod i centrum utan mas-sornas sociala och ekonomiska behov. Yrjö-Koskinen stred fortfarande på sin front och det var bland annat tack vare hans utlåtande som Danielson-Kalmari kunde tillträda som historieprofessor 1880 efter

42. Ibid, s. 995.

43. Ibid, s. 869.

en hård kamp med den svenskspråkiga kollegan Magnus Gottfried Schybergson.⁴⁴ De svenskspråkiga historikerna i Finland förhöll sig skeptiska till de nya samhällsvetenskapliga metoderna eftersom de användes i ett finsknationellt tolknings-sammanhang och lutade sig därför mot Weibulls empirisk-objektiva historieforskning.⁴⁵

Det nya kulturhistoriska perspektivet introducerades av Danielson-Kalmaris student Gunnar Suolahti. Han sändes till Leipzig för att ta del av Lamprechts undervisning och historiska metoder. Eino Jutikkala ansåg att Danielson-Kalmari företrädde den traditionella forskningsinriktningen inom politisk historia som fokuserade på betydelsefulla individer, men att han utifrån sin fennomanska övertygelse uppmunttrade forskare att fästa vikt vid kollektiva företeelser när det gällde den finska allmogens historia.⁴⁶ Det motsägs av Vesa Vares som framhåller att Danielson-Kalmari introducerade det kollektivistisk-ekonomiska perspektivet i historieforskningen och därför placerar sig i en mellan-generation i den fennomanska forskningstraditionens utveckling.⁴⁷ Återigen handlar det om samma typ av idéer som utvecklas parallellt på olika områden. Danielson-Kalmari hämtade inspiration hos nationalekonomen Gustav Schmoller. Vares beskriver honom som ett slags konservativ socialist som omfattade ett äldre samhälles värderingar men ville förbättra arbetarklassens förhållanden för att hålla arbetarna borta från socialismen.

Suolahtis kulturhistoriska forskning var betydligt mer förankrad i 1800-talets romantiskt inspirerade historism än Lamprechts metod och han opponerade sig mot tanken att historien präglas av lagbundenhet och mekanisk kausalitet.⁴⁸ Här kunde han möta Harald Hjärne och de båda historikerna blev bekanta. Kontakten med Hjärne inspirerade Suolahti till att utveckla sin kulturhistoriska inriktning. Det är intressant att Hjärne hade inflytande på något som Jutikkala kallar för en sociologi inriktad på det förgångna vilken stod i motsats till äldre civilisationshistoria som inriktade sig på betydelsefulla individer.⁴⁹ Hjärne framhöll ju civilisationen framför både kultur, natur

44. *Ibid.*, s. 190.

45. Iggers, *Nordic historiography*, s. 56.

46. Knif (huvudred.), *Biografiskt lexikon för Finland* 2, s. 869.

47. *Ibid.*, s. 191.

48. *Ibid.*, s. 869.

49. *Ibid.*, s. 870.

och nation. Essäsamlingarna *Elämää Suomessa 1700-luvulla* (Livet i Finland på 1700-talet) och *Vuosisatain takaa* (Från flydda sekler) behandlar en del individuella livsöden, men Suolahti intresserar sig inte för personer eller personligheter utan låter individerna representera typer och epoker.

Suolahti var den första att använda sig av ett omfångsrikt boupp-teckningsmaterial för att beskriva de borgerliga hemmen och vardagen och närmade sig således etnologin. *Finlands prästerskap på 1600- och 1700-talen* blev Suolahtis mest kända arbete. Här redogör han bland annat för prästsläkternas ursprung och sociala mobilitet, och om förhållandet mellan själasörjare och församling. På ett sätt har etnologisk kulturhistoria betydligt mer gemensamt med begreppet civilisation än kultur om man utgår ifrån uppdelningen mellan tyskt och franskt. Fokus ligger huvudsakligen på seder och bruk liksom civilisation ofta förknippas med beteende, såsom vett och etikett, vilket har sitt ursprung i den franska hovkulturen.⁵⁰

Mot slutet av sitt liv skrev Suolahti även en biografi över fennomanins ledargestalt Yrjö-Koskinen. Jutikkala nämner också att kulturhistorikern inspirerades av tysk socialpsykologi och införde själslivets historia som ett forskningsområde⁵¹. Exakt vad som avses är svårt att avgöra utifrån artikeln men förmodligen innebar det fröet till mentalitetshistorien som söker återskapa en epoks hela tankeliv. Den psykologiska inriktningen utvecklas tydligare hos nästa generation historiker, framför allt Pentti Renvall.

Aristokratisk vändning och de fria böndernas Finland Från Renvall till Ylikangas

Inbördeskriget som följde på ryska revolutionen 1917 raserade det politiska fundamentet för fennomanins historiesyn. De lägre samhällsskikten som kämpade för socialisterna hade missförstått att deras egna och nationens intressen sammanföll. Det visade på en omogenhet hos ”massorna” som upplöste tron på att nationens historiska utveckling berodde av böndernas och arbetarnas själsliga förädling.⁵² Snellmans och Yrjö-Koskinens filosofi förlorade mycket av sin trovärdighet, kollek-

50. Norbert Elias, *Civilisationsteori, Band 1, Sedernas historia* (Stockholm 1989), s. 85 ff.

51. Knif (huvudred.), *Biografiskt lexikon för Finland* 2, s. 869.

52. Iggers, *Nordic historiography*, s. 56.

tivets tid var förbi. För Danielson-Kalmari som under hela sitt yrkesliv hade uppmuntrat böndernas och arbetarnas frigörelse blev det ett livslångt trauma och han kunde aldrig förlåta sveket. Det innebar inte att man försökte ta avstånd från en hel tradition, tvärtom präglas den finska historieskrivningens utveckling av en medvetenhet om traditionens betydelse. Till skillnad från i Sverige ansåg finska historiker inte att nationell stolthet stod i motsats till objektiv vetenskap. Finlands dramatiska historia tvingade forskarna att med jämna mellanrum pröva sina teorier mot verkligheten samtidigt som krig, revolution och tumult tydliggjorde behovet av en fast grund att stå på. Historiker som Pentti Renvall såg det som sin uppgift att återskapa förtroendet för den finska historievetenskapen efter inbördeskriget.⁵³ Den fennomanska traditionen innehöll så mycket mer än socialismens betonande av massornas roll för historiens utveckling. Här fanns romantiska föreställningar om historiens levande, organiska utveckling, upplysningstankar om folkbildning och moderna historievetenskapliga metoder.

Filosofen och psykologen Eino Kaila kom att få ett lika stort inflytande på den vetenskapliga utvecklingen i Finland under 1900-talet som Snellman under 1800-talet. Kaila introducerade flera nya internationella strömningar såsom gestalt- och personlighetspsykologi, matematisk logik och logisk positivism. Han inspirerades tidigt av vitalismen hos Bergson och huvuddragen i hans tänkande påminner starkt om romantikens filosofi: individualism, antimaterialism, dynamik och holism.⁵⁴ I slutet av 1920-talet kom han i kontakt med Wienkretsen och den logiska positivismen. Pentti Renvall studerade filosofi för Kaila och intresserade sig särskilt för psykologin. Men han kom att uppfatta psykologins människosyn som alltför mekanisk. Renvall intresserade sig för de djupare skikten i själslivet vilka blev synliga genom människors handlande i historien.⁵⁵ År 1939 blev han färdig med sin doktorsavhandling i Finlands historia vid Åbo universitet som handlade om maktkampen mellan kung Sigismund och hertig Karl vid 1500-talets slut.

Avhandlingen är ett prov på en nykonservativ nationalism som skiljer sig från Yrjö-Koskinens fennomani genom att varken vara separa-

53. Ibid.

54. Knif (huvudred.), *Biografiskt lexikon för Finland, Band 3 Republiken*, s. 632.

55. Knif (huvudred.), *Biografiskt lexikon för Finland, Band 4, Republiken*, s. 1250.

tistisk eller kollektivistisk. Renvall korrigerade den idealiserade bilden av hertig Karl som ”bondekonungen” genom att påvisa att böndernas plågor trots allt ökade sedan han tagit makten. Däremot ansåg han inte att Klas Fleming hade förtryckt bönderna och att den finska adeln som stödde Sigismund handlade i landets säkerhetspolitiska intresse. Detta hänger säkerligen samman med hans politiskt aristokratiska övertygelse som har en del gemensamt med tysk idealism. Renvalls antisocialism gränsade till förakt. Han hade djupt personliga erfarenheter av inbördeskriget då hans far mördades av de röda. I avhandlingen driver han tesen att klubbekriget framför allt startades av bönder i avsidiga bygder eftersom de själsligen var mindre utvecklade än invånare i kulturbygden.⁵⁶

Vid sidan av gestaltpsykologin kan religionen ha spelat en viss roll för Renvalls historievetenskapliga teorier. Fadern var kyrkoherde och i motsats till Snellman såg Renvall protestantismen som något gott just därför att den individualiserade tron och därigenom det moraliska ansvaret.⁵⁷ Det var en återgång till tanken om att de stora personligheterna, framför allt den bildade aristokratin, förde historien framåt. Bakslag i den historiska utvecklingen berodde på att lågutbildade, omogna skikt av befolkningen råkade komma till makten.⁵⁸

År 1949 publicerade Renvall en banbrytande studie om den finska 1500-talsmänniskan, *Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatso-mustensa valossa* (1500-talsfinländaren i ljuset av sin rättsuppfattning), som kunde kallas mentalitetshistorisk. Här märks inflytandet från Eino Kailas logiska empirism och gestaltpsykologi. Samtidigt behöver man kanske inte knyta idéerna så tydligt till personer, de här tankarna låg i tiden och utvecklades på olika sätt inom bland annat den franska Annales-skolan och svensk idé- och lärdoms historia. Den finska historievetenskapen hade nu börjat närma sig Sverige och Weibullskolan. Det fanns ett rent politiskt intresse av att återknyta till Sverige efter inbördeskriget och efter Rysslands transformering till Sovjetunionen eftersom Finlands identitet som västerländsk demokrati måste styrkas. Renvall var i likhet med Weibull en ihärdig arkivforskare som undersökte och skrev om bruket av källor men till skillnad från Weibull

56. Ibid., s. 1251.

57. Iggers, *Nordic historiography*, s. 59.

58. Knif (huvudred.), *Biografiskt lexikon för Finland, Band 4, Republiken*, s. 1253.

var han inte rädd för filosofiska system och kunde därför formulera en historievetenskaplig metod. Ett av nyckelorden i hans forskningsmetod var ”strukturhelhet”⁵⁹ och det kanske kan beskrivas som en vetenskaplig variant av den romantiska holismen. 1800-tals historikerna trodde att *einfihlung* var nödvändigt för att tränga in i svunna tiders tanke och känsloliv, för Renvall handlade det om att förstå en förfluten tankevärlds logik. Han ansåg därför att historiker bör syssla med specifika tidevarv som utgör mentala strukturhelheter i stället för specifika livsområden.

Metodläraboken *Den moderna historieforskningens principer* (1965) räknas bland de främsta som utkommit i Norden. Det var en stridskrift i den nya teori- och metoddebatten som kom igång på allvar 1970. År 1965 startades nordiska metodkonferenser där historiker från alla nordiska länder deltog och Renvall försvarade att historien var den bästa vägen till kunskap om samhället gentemot den nya våg av samhällsvetenskapliga forskningsmetoder som nu kom tillbaka till Europa via USA. Samtidigt publicerade den svenske historikern Rolf Torstendahl en liknande bok *Historia som vetenskap* (1966) där han pläderade för den weibullska källkritiken, men efter bara några år hade han tagit till sig de samhällsvetenskapliga metoderna och utkom med en reviderad upplaga.⁶⁰ De finska historikerna Heikki Ylikangas och Antero Heikkinen skrev 1970 ett debattinlägg som efterlyste mer tonvikt på kvantitativa forskningsmetoder. De inspirerades av angloamerikansk socialhistoria och väckte stor debatt i Finland.⁶¹

Historieforskningens front breddades betydligt på 1960-talet både i Sverige och i Finland genom att fler lärosäten kom till, fler universitetslärartjänster tillsattes och tillströmningen av studenter ökade. Heikki Ylikangas verkade vid Helsingfors universitet som behöll sin centrala ställning men han utvecklades i en annan riktning än mentorn Pentti Renvall. Han studerade på stipendium i Västtyskland och kom i kontakt med ett betydligt mer livligt, varierande och konfliktfyllt forskningsklimat än det finska. Ylikangas var en talangfull och medryckande skribent med en skönlitterär ådra som lyste igenom i en serie kriminalhistoriska böcker från 1970-talet. I *Knivjunkarna i*

59. Ibid., s. 1252.

60. Arteus & Åmark, *Historieskrivningen i Sverige*, s. 139 f.

61. Knif (huvudred.), *Biografiskt lexikon för Finland, Band 4, Republiken*, s. 1821.

Härmä och länsman i Kauhava (1974) utgick han från idén att förändringar i landskapets ekonomiska strukturer födde våldsvågen i Sydösterbotten. När naturresurserna hade utnyttjats till maximal nivå och befolkningen fortsatte att växa uppstod social nedgång och frustration som ledde till våld.

Med *Klubbekriget* (1977) vann Ylikangas stort erkännande bland finska historiker och boken säkerställde hans utnämning till professor i rättshistoria vid Helsingfors universitet. Den nya tolkningen av klubbekriget bestod i att det var ett uppror mot landets överklass och inte någon nationalistisk yttring.⁶² Det påminner om Lönnroths kollektivistisk-ekonomiska analys av Engelbrektupproret och följer i princip samma vänsterliberala linje. Ylikangas intresse för kriminalhistoria fanns inte hos Lönnroth, men däremot bland 1960- och 1970-talens marxistiska filosofer. Michel Foucaults *Surveiller et punir* utkom exempelvis 1975. Ylikangas personifierar 1970-talets vänstervåg både genom sina forskningsintressen och historiska analyser och därför att han är intresserad av att få ut sitt budskap genom populärlitteratur och teater. Det finns inga svenska historiker från den här tiden som lyckas få ett sådant folkligt genomslag.

Problemet med Renvalls historiesyn handlade förmodligen inte så mycket om hans forskningsmetoder som om hans aristokratiska nationalism. Det fanns ett behov av att finna en historisk "finskhet" som bredare lager av befolkningen kunde identifiera sig med. Fria bönder sågs av många historiker som gräddan av den vanliga befolkningen eftersom de hade visat styrka och lojalitet till nationen under inbördeskriget. Det viktigaste namnet inom historisk forskning om bondebefolkningen är Eino Jutikkala, som inspirerades av Suolahtis etnologiskt färgade kulturhistoria. Enligt Jutikkalas tolkning var Finlands fria bönder försvararna av västerländsk och nordisk demokrati. Idén om fria, jordnära och stabila bönder som försvarar privat ägande och stabiliserar själva samhällsutvecklingen blev på så sätt Finlands identitet. Det är en berättelse om en gammal agrarkulturs utveckling till modernitet och om pionjärer som avancerar från timmerstugan till regeringskontoret.⁶³ Man kan se flera paralleller till amerikansk republikanism som betonar arvet från Romarriket, bondefolket som

62. Ibid.

63. Iggers, *Nordic historiography*, s. 60.

skapade och tappert försvarade den antika världens största och mest moderna kulturland.

Historievetenskapens utveckling i Finland och Sverige under 1800- och 1900-talet framstår som ganska olika. Även om de båda länderna har en lång gemensam historia utvecklas de efter splittringen i olika riktningar vilket avspeglas i historieskrivningen. Finska historiker har arbetat med att skapa Finlands identitet och med att hantera de trauman och inre splittringar som kriget har orsakat. I Sverige förknippades tidigt idén om demokrati och modernitet med en utveckling bort från nationalism i riktning mot den internationella civilisationen. De stora striderna har varit krig mellan olika idéer och synsätt. Finska historiker har inte haft samma behov av att tydligt ta ställning för en specifik ideologi eller världsbild, utan sammanför idéer från olika kulturströmningar, filosofiska skolor och politiska ideologier relativt smärtfritt. Det beror förmodligen på att skapandet av den finska nationen gick ut på att förena ”gammalt och nytt” där en romantisk föreställning om nationen skulle jämkas samman med folkbildning och förnuftig vetenskap.

Sverige har sedan mitten av 1800-talet alltmer distanserat sig från sådant som nation, religion och tradition. I stället har man etablerat en nyttoaserad kunskapssyn med målet att effektivisera och rationalisera samhället och kulturen. Det moderna Sverige kan beskrivas som ett radikalt upplysningsprojekt och den så kallade historielöshet som nu ofta diskuteras hänger onekligen samman med denna ensidigt samtids- och framtidsinriktade mentalitet. I svenska historikerkreter finns en stor respekt för finska historiker. Man säger att Finland har bättre historiker än Sverige. Ett annat sätt att formulera det påståendet på är att säga att Finland har en bättre historia att berätta. Finlands dramatiska utveckling under de senaste 200 åren är ett närmast outtömligt stoff för historikern. Mot bakgrund av det moderna Sveriges fredliga utveckling får den svenska historikern söka dramatik på annat håll, antingen längre tillbaka i landets historia, bortom nationens gränser eller i idéernas värld.